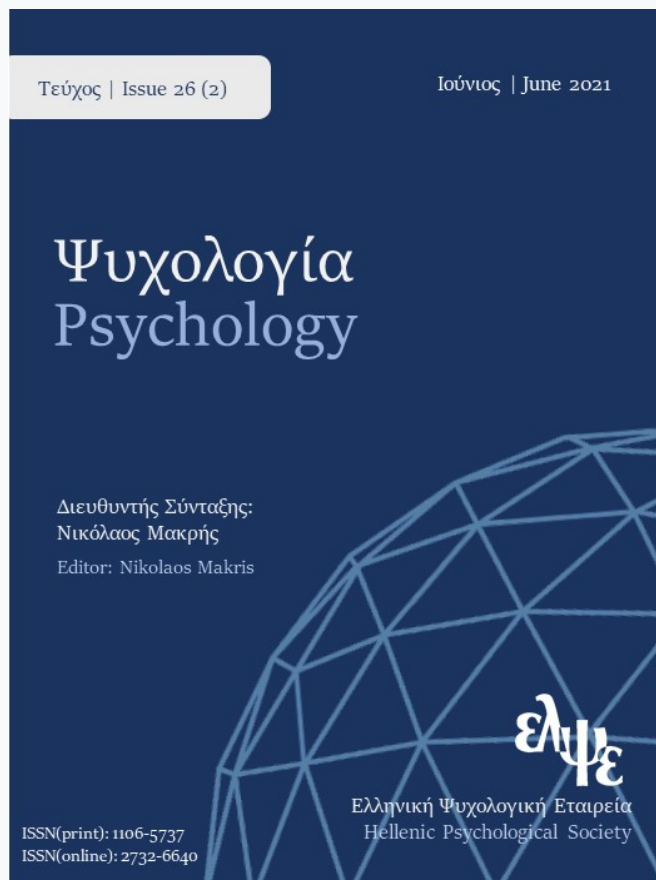

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 26, No 2 (2021)

Special Section: The therapeutic relationship in clinical and counseling psychology.

Therapeutic alliance: challenges and changes within a rapidly evolving context

Evangelos C. Karademas

doi: [10.12681/psy_hps.26876](https://doi.org/10.12681/psy_hps.26876)

Copyright © 2021, Evangelos C. Karademas

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Karademas, E. C. (2021). Therapeutic alliance: challenges and changes within a rapidly evolving context. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 26(2), 156–161. https://doi.org/10.12681/psy_hps.26876

ΣΥΖΗΤΗΣΗ | DISCUSSION

Θεραπευτική σχέση: αλλαγές και προκλήσεις σε ένα ταχέως εξελισσόμενο περιβάλλον

Ευάγγελος Χ. ΚΑΡΑΔΗΜΑΣ¹¹ Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κρήτη, Ελλάδα

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ	ΠΕΡΙΛΗΨΗ
βιοψυχοκοινωνικές αλληλεπιδράσεις, διεπιστημονική προσέγγιση, θεραπευτική συμμαχία, ψηφιακό περιβάλλον	Σκοπός του σύντομου αυτού Σχολίου είναι να περιγράψει ορισμένες σκέψεις και προβληματισμούς που προέκυψαν από την ανάγνωση των εξαιρετικών άρθρων που περιλαμβάνονται σε αυτό το Ειδικό Τεύχος. Θα εστιάσουμε σε τρία ειδικά σημεία: Στις διαφορές που φαίνονται να υπάρχουν, όχι τόσο ως προς το γενικό ορισμό της θεραπευτικής σχέσης, αλλά στον ακριβή προσδιορισμό των χαρακτηριστικών της σχέσης αυτής και των παραγόντων που τη διαμορφώνουν. Θα αναφερθούμε, επίσης, στην ανάγκη να κατανοήσουμε τη θεραπευτική σχέση λαμβάνοντας υπόψη τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ διαφόρων βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών μεταβλητών. Τέλος, θα εστιάσουμε στην επίδραση που ασκούν στη θεραπευτική σχέση πρόσφατες σημαντικές εξελίξεις, όπως η μεγάλη πρόοδος στην ψηφιακή τεχνολογία και τις υπηρεσίες υγείας. Σε κάθε περίπτωση είναι σίγουρο ότι η αντίληψή μας για τη θεραπευτική σχέση θα συνεχίσει να εξελίσσεται και να μεταβάλλεται στο μέλλον.
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	
Ευάγγελος Καραδήμας (Τμήμα Ψυχολογίας), Πανεπιστήμιο Κρήτης 74100, Γάλλος, Ρέθυμνο Τηλ. 28310 77532 Email: karademas@uoc.gr	

Σε αυτό το Ειδικό Τεύχος παρουσιάζεται η ψυχοθεραπευτική σχέση «πίσω από την κουρτίνα». Οι συγγραφείς των άρθρων καταφέρνουν με αποτελεσματικότητα να τραβήξουν την κουρτίνα αυτή και να παρουσιάσουν την ουσία της θεραπευτικής σχέσης, τη σημασία και το ρόλο της. Καταφέρνουν να παρουσιάσουν την έννοια της θεραπευτικής σχέσης ως έχει αυτή τη στιγμή. Βέβαια, κάθε άρθρο αντανακλά τη θεωρητική προσέγγιση και την ιδιαίτερη οπτική των συγγραφέων. Όμως, δεν θα μείνω σε επιμέρους σχόλια για καθένα εκ των άρθρων που περιέχονται στο Ειδικό Τεύχος. Αποτελούν μια καλή προσπάθεια παρουσίασης της έννοιας της «θεραπευτικής σχέσης», ενώ ορισμένα άρθρα (π.χ., Αποστολοπούλου & Γιοβαζολιάς, 2020. Ευσταθίου, 2020) περιλαμβάνουν μια συστηματική ανασκόπηση ενός μεγάλου μέρους της βασικής βιβλιογραφίας στο ειδικό θέμα που διαπραγματεύονται. Επίσης, κάθε άρθρο παρουσιάζει μια πολύ καλή θεώρηση της θεραπευτικής σχέσης, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τη θεωρητική προσέγγιση στην οποία εστιάζει (π.χ., Ευσταθίου, 2020. Γιωτσίδη & Κουνενού, 2020. Παπαστυλιανού, 2020). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο της Μπαφίτη (2020), καθώς αποτελεί το μόνο εκ των άρθρων που παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη και θεωρητικά τεκμηριωμένη ερευνητική προσέγγιση του φαινομένου της θεραπευτικής σχέσης. Πέρα, λοιπόν, από τα επιμέρους άρθρα και το περιεχόμενό τους, αναδύεται μια σειρά από ζητήματα που θα θεωρούσα σημαντικά να συζητηθούν περισσότερο, και τα οποία προκύπτουν τόσο από αυτά που αναφέρονται στα άρθρα όσο και από τη γενικότερη

βιβλιογραφία και τις προκλήσεις που εκεί εντοπίζονται για το άμεσο μέλλον. Στα ζητήματα αυτά θα εστιάσουμε στο παρόν Σχόλιο, στα πλαίσια μιας ευρύτερης συζήτησης και προβληματισμών.

Πριν προχωρήσουμε, όμως, θα ήθελα να σημειώσω ότι στο Σχόλιο αυτό θα προτιμήσω να αναφερθώ στην «θεραπευτική σχέση» μέσα από μια ευρύτερη οπτική, η οποία θα αφορά όχι μόνο στις πιο τυπικές ή παραδοσιακές μορφές ψυχοθεραπευτικών παρεμβάσεων, αλλά και σε άλλες μορφές ψυχολογικής παρέμβασης. Αυτές μπορεί να μην έχουν τη διάρκεια ή τη στοχοθεσία μιας τυπικής ψυχοθεραπευτικής σχέσης, αλλά χρησιμοποιούν τις ίδιες θεωρητικές βάσεις, συχνότατα τις ίδιες τεχνικές και στρατηγικές παρέμβασης, είναι συστηματικές και στηριγμένες σε εμπειρικά δεδομένα, και έχουν ως στόχο την αλλαγή. Για παράδειγμα, τέτοιες παρεμβάσεις αναφέρονται στην τροποποίηση συμπεριφορών υγείας ή στην παροχή στήριξης σε χρόνιους ασθενείς ώστε να προσαρμοστούν πιο αποτελεσματικά στην ασθένειά τους ή να αντιμετωπίσουν σοβαρά συμπτώματα (βλ., π.χ., Bath, Bohin, Jones, & Scarle, 2009. Mostofsky, 2014). Έτσι, θα κάνουμε συχνά λόγο για «παρεμβατική σχέση», η οποία θα αναφέρεται γενικότερα στις ψυχολογικές παρεμβάσεις.

Ένα από τα πρώτα σημεία που αναδύονται από την παράλληλη ανάγνωση των άρθρων είναι η διαπίστωση ότι η θεραπευτική (όπως και γενικά ή παρεμβατική σχέση, θα πρόσθετα) αποτελεί μια δυναμική έννοια, η οποία νοηματοδοτείται και ορίζεται πολλαπλά, ανάλογα με το θεωρητικό υπόβαθρο των παρεμβάσεων. Επίσης, σε όλα σχεδόν τα άρθρα αναφέρεται ότι η σχέση αυτή δεν αποτελεί μια στατική συνθήκη, αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ψυχολόγου και εξυπηρετούμενου, τα γνωρίσματα του προβλήματος, αλλά και την πορεία της παρέμβασης.

Αν και όχι στον ίδιο βαθμό, όλες οι θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως περιγράφονται σε αυτό το Ειδικό Τεύχος, φαίνεται να αποδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη θεραπευτική σχέση ως ένα κρίσιμο μέρος της όλης διαδικασίας παρέμβασης, ενώ είναι πολύ ενδιαφέρουσα η πραγματικά εκτεταμένη βιβλιογραφία στην οποία στηρίζονται τα άρθρα. Η βιβλιογραφία αυτή καλύπτει το ζήτημα της σχέσης μεταξύ ειδικού και πελάτη όχι μόνο από μια θεωρητική προοπτική, αλλά και από ερευνητική – κάτι εντελώς απαραίτητο για τη μελέτη των φαινομένων στην επιστημονική ψυχολογία. Είναι ευχάριστο ότι στη σχετική προσπάθεια συμμετέχουν ενεργά και Έλληνες ερευνητές, όπως φαίνεται, π.χ., από το άρθρο της Μπαφίτη (2020), αλλά και από τη μελέτη της βιβλιογραφίας που παραθέτουν τα άρθρα.

Ανάμεσα στα άρθρα του Ειδικού Τεύχους φαίνεται να αναπτύσσεται ένα είδος διαλόγου. Ο διάλογος αυτός αναδεικνύει ομοιότητες και διαφορές στις αντιλήψεις περί θεραπευτικής σχέσης, αλλά και συντελεί στη γόνιμη ανταλλαγή απόψεων που ελπίζουμε ότι μπορεί να οδηγήσει σταδιακά σε νέες ιδέες και προσεγγίσεις. Ταυτόχρονα, καταδεικνύει πόσο αναντίρρητα σημαντική είναι η συστηματική εκπαίδευση και συνεχής επιμόρφωση των ειδικών. Το ζήτημα αυτό είναι ακόμα μεγαλύτερης σημασίας για τη δική μας χώρα, όπου δεκαετίες ατυχών πολιτικών και επαγγελματικών – «συνδικαλιστικών» αποφάσεων έχουν οδηγήσει στο παράδοξο να μπορεί κάποιος να ασκήσει ακόμα και κλινικό έργο με μόλις τέσσερα έτη σπουδών. Όμως, η απίθανη αυτή κατάσταση και οι επιπτώσεις της στο παρεχόμενο έργο, στη δημόσια υγεία και τον τρόπο οργάνωσης των σπουδών ψυχολογίας στην Ελλάδα είναι κάτι που θα πρέπει να συζητηθεί σοβαρά σε μια άλλη ευκαιρία – όχι εδώ.

Οι συγγραφείς των άρθρων σε αυτό το Ειδικό Τεύχος φαίνεται να συμφωνούν σε ένα γενικό, περιγραφικού τύπου ορισμό για τη σχέση μεταξύ ειδικού και πελάτη, ως μια σχέση που αναφέρεται στην επικοινωνία μεταξύ ατόμων με στόχο την αλλαγή (Καλαντζή-Αζίζι & Μαλικιώση-Λοϊζου, 2020). Όμως, αν κοιτάξει κανείς προσεκτικότερα (αντιπαρέβαλε, για παράδειγμα, τα άρθρα των Γεωργαντά, 2020. Γιωτσίδη & Κουνενού, 2020. Ευσταθίου, 2020), θα διαπιστώσει και σημαντικές διαφορές ως προς το τι τελικά κάθε προσέγγιση ορίζει ως μια τέτοια σχέση. Αν και αυτό δίνει την απαραίτητη ευελιξία στα διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια να προσεγγίσουν τη σχέση αυτή με τρόπο παραγωγικό για τα ίδια, ταυτόχρονα μπορεί να δυσχεράνει την ακριβή διερεύνησή της στα πλαίσια μιας έγκυρης μελέτης. Ως παράδειγμα αναφέρω τη χρήση εννοιών δύσκολα προσδιοριζόμενων με ακρίβεια, όπως (δανείζομαι από τα άρθρα του Ειδικού Τεύχους) «γνησιότητα», «ουδετερότητα», «άδυτο»,

«παρουσία/απουσία», «επικοινωνία σε ασυνείδητο επίπεδο». Τέτοιες έννοιες είναι ίσως κατανοητές για κάποια θεωρία, αλλά όχι για άλλες, και αυτό σηματοδοτεί πιθανώς μια κάποια δυσκολία στη συνεννόηση. Νομίζω δεν είναι άσχετο ότι μόλις στα μισά από τα άρθρα του Ειδικού Τεύχους γίνεται αναφορά σε κλίμακες μέτρησης/αξιολόγησης των χαρακτηριστικών της θεραπευτικής σχέσης και σε σχετικές έρευνες, αν και είναι απαραίτητη επιστημονική συνθήκη η ερευνητική προσέγγιση κάθε κεντρικής έννοιας. Ίσως έχει έρθει, όμως, η εποχή που είναι αναγκαίο να επιτευχθεί συμφωνία στο συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς κάτι τέτοιο θα διευκολύνει τη σχετική έρευνα και την εξαγωγή συμπερασμάτων χρήσιμων για (α) την κατανόηση των μηχανισμών σύνδεσης παρεμβατικής σχέσης και αποτελέσματος (για το πως, δηλαδή, και μέσω ποιων άμεσων ή έμμεσων διαδικασιών ή μεταβλητών, η σχέση μεταξύ ειδικού και πελάτη μπορεί να καθορίσει το αποτέλεσμα μιας παρέμβασης), καθώς και των συνθηκών και παραγόντων που διευκολύνουν ή παρεμποδίζουν την ανάπτυξη αποτελεσματικών παρεμβατικών σχέσεων, (β) την εκπαίδευση των νέων ψυχολόγων, (γ) τον αποτελεσματικότερο σχεδιασμό παρεμβάσεων.

Πέρα όμως από την ανάγκη για μια πλήρη διερεύνηση των παραγόντων που επιδρούν συστηματικά στην παρεμβατική σχέση, σημαντικός είναι και ο απεγκλωβισμός από «αμιγώς ψυχολογικά» μοντέλα για την κατανόηση ενός πολύπλοκου φαινομένου όπως η σχέση αυτή. Αν και τα μοντέλα αυτά προσφέρουν μια εσωτερική συνέπεια στον τρόπο αντίληψης της σχέσης, στα πλαίσια βέβαια κάθε θεωρητικής προσέγγισης, ταυτόχρονα δυσχεραίνουν την κατανόηση του φαινομένου όπως πραγματικά αυτό υφίσταται. Για παράδειγμα, οι αλληλεπιδράσεις με το ευρύτερο πολιτισμικό/φιλοσοφικό πλαίσιο στον τρόπο αντίληψης των εν γένει ανθρώπινων σχέσεων, της επιστήμης, της έννοιας της υγείας ή των «παρεμβάσεων» θίγονται ουσιαστικά μόνο σε ένα άρθρο (Παπαστυλιανού, 2020), ενώ για την πιθανή αλληλουχία με τον βιολογικό εαυτό, τις ανάγκες και τις συνθήκες που δημιουργεί, γίνεται ακροθιγώς λόγος σε δύο άρθρα (Μπαφίτη, 2020. Παπαστυλιανού, 2020). Σχετική είναι η απουσία αναφοράς (και, πιθανώς, η έλλειψη τέτοιων ερευνών) στις επιδράσεις που ασκούν οι αυτόματες ή ημι-αυτόματες γνωστικές και αισθητηριακές (π.χ., οι «σιωπηρές» προκαταλήψεις, η επίδραση των αρχικών ερεθισμάτων), αλλά και συναισθηματικές διεργασίες (π.χ., η επίδραση υπαρχόντων ατομικών «προτύπων» στη διαμόρφωση του συναισθήματος), οι οποίες έχουν καθοριστική επίδραση στις ανθρώπινες σχέσεις και, ενδεχομένως, και στις σχέσεις μεταξύ ειδικών και πελατών στα πλαίσια συστηματικών ψυχολογικών παρεμβάσεων. Τις επιδράσεις αυτές τα άτομα είτε συχνά δεν αντιλαμβάνονται, είτε νομίζουν (λανθασμένα τις περισσότερες φορές) ότι ελέγχουν. Η σχετική συζήτηση όμως σε άλλους κλάδους της επιστημονικής ψυχολογίας και άλλες επιστήμες έχει «ανάψει», και έχει αρχίσει να διαμορφώνει σταδιακά ένα νέο πρότυπο αντίληψης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των ανθρώπινων σχέσεων (βλ., π.χ., Mlodinow, 2013).

Εξίσου καίρια είναι και η συζήτηση για το ρόλο των νέων κοινωνικών και επιστημονικών συνθηκών, όπως, π.χ., η επίδραση των σύγχρονων ψηφιακών επιτευγμάτων, κάτι που θίγεται στο άρθρο της Πομίνι (2020). Εντούτοις, η ταχέως αναπτυσσόμενη ψηφιακή εποχή διαμορφώνει καινοφανείς τρόπους παρέμβασης, όπου ο προσδιορισμός της παρεμβατικής σχέσης, όπως τουλάχιστον γίνεται από τα κλασικά μοντέλα, δεν φαίνεται πάντα επαρκής. Για παράδειγμα, υπάρχουν πλέον ενδείξεις ότι μια καλή παρεμβατική σχέση μπορεί να αναπτυχθεί ακόμα και χωρίς την ενεργό στήριξη από έναν θεραπευτή (π.χ., στα πλαίσια πλήρως αυτοματοποιημένων, βασισμένων στο διαδίκτυο παρεμβάσεων, οι οποίες δεν περιλαμβάνουν την ανάμειξη κάποιου ψυχολόγου ή θεραπευτή, και στις οποίες παρατηρούνται φαινόμενα απόδοσης στο ηλεκτρονικό πρόγραμμα ανθρωμορφικών χαρακτηριστικών από τους συμμετέχοντες, βλ., π.χ., Clarke et al., 2016. Kim & Sundar, 2012). Ή, επίσης, ότι η παρεμβατική σχέση δεν είναι το πλέον καθοριστικό στοιχείο για την αξιοπιστία και εγκυρότητα μιας παρέμβασης (βλ., π.χ., Baumel & Yom-Tov, 2018). Όλα αυτά ωθούν στην ανάπτυξη νέων μοντέλων εκπαίδευσης των ειδικών, σε αναθεωρήσεις των παρεμβατικών μοντέλων και ανάπτυξη νέων, σε νέους τρόπους προσφοράς (κλινικής) εποπτείας κλπ. (βλ., π.χ., Inman, Soheilian, & Luu, 2019). Επίσης, δημιουργούν την ανάγκη αντιμετώπισης νέων απαιτήσεων, όπως είναι τα ζητήματα ηλεκτρονικής ασφάλειας, ψηφιακών δεξιοτήτων των ειδικών, κατάλληλης χρήσης των δεδομένων (βλ., π.χ., Joint Task Force for the Development of Telepsychology Guidelines for

Psychologists, 2013). Ανάλογα, βέβαια, μεταβάλλονται και οι απαιτήσεις και προσδοκίες των πελατών (π.χ., Pagnotta, Blumberg, Ponterotto, & Alvord, 2018). Όλα αυτά αλλάζουν σταδιακά την αντίληψή μας για τη δομή και λειτουργία των παρεμβατικών σχέσεων.

Όπως ανέφερα και στην αρχή, διαρκώς αναπτύσσονται νέες μορφές ψυχολογικών παρεμβάσεων που απευθύνονται σε ανάγκες διαφορετικές από εκείνες στις οποίες στοχεύουν οι πιο «κλασικές» ψυχοθεραπευτικές προσπάθειες. Για παράδειγμα, οι Calvo, Palmieri, Marinell, Bianco και Kleinbub (2014) διερευνούν τη σχέση που αναπτύσσεται με ασθενείς που πεθαίνουν, ενώ οι Huff, Nadig, Ford και Cox (2015) μελετούν την ειδική «θεραπευτική συμμαχία» που αναπτύσσεται μεταξύ επαγγελματιών υγείας και ατόμων που επιβιώνουν από σοβαρά προβλήματα υγείας. Τέτοιες έρευνες υποδεικνύουν την έκταση που έχει δοθεί στο θέμα της παρεμβατικής σχέσης μεταξύ κλινικών επαγγελματιών και χρηστών υπηρεσιών υγείας, η οποία υπερβαίνει τον παραδοσιακό χώρο της ψυχοθεραπείας (ή της κλινικής και συμβουλευτικής ψυχολογίας), αν και βασίζονται στα δικά τους βασικά συμπεράσματα, τεχνικές και διαδικασίες. Επιπρόσθετα, υπογραμμίζουν την ανάγκη για μια συνεχή διεπιστημονική συμμαχία και αλληλεπίδραση, προς όφελος της δημόσιας υγείας. Η επιστήμη της ψυχολογίας μπορεί να συνεισφέρει πολλές δεκαετίες γνώσης, εμπειρίας και καλής πρακτικής σε ζητήματα παρεμβατικών σχέσεων. Οι άλλες επιστήμες, όπως η βιολογία, οι νευροεπιστήμες, η κοινωνιολογία, αλλά και η επιστήμη της πληροφορικής, μπορούν να συνεισφέρουν σε ένα πληρέστερο και ακριβέστερο τρόπο προσέγγισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά και στην ανάπτυξη νέων πεδίων εφαρμογής του έργου μας.

Οι μετασχηματισμοί της έννοιας της παρεμβατικής σχέσης, τόσο εξαιτίας της πίεσης που ασκεί το μέλλον (π.χ., ψηφιακή εποχή, διεπιστημονικές συνεργασίες, αλλαγή των κοινωνικών και επιστημονικών προτύπων), όσο και μέσα από την ωρίμανση, την αλλαγή και την αναθεώρηση των υπάρχοντων θεωρητικών πλαισίων (βλ., π.χ., το άρθρο του Ευσταθίου, 2020, για μια γλαφυρή ανασκόπηση της διαδικασίας αυτής), αναδεικνύουν την αλλαγή ως ένα ζωτικό χαρακτηριστικό της κλινικής πρακτικής και της ίδιας της επιστήμης της ψυχολογίας.

Υπό αυτή την έννοια, αν και μερικά άρθρα μεταφέρουν μια βεβαιότητα για την ακρίβεια των μοντέλων που υποστηρίζουν, πολλά από όσα υποστηρίζονται στα άρθρα του Ειδικού Τεύχους, όπως και σε αυτό το Σχόλιο, θα αλλάξουν, θα πάψουν να θεωρούνται έγκυρη γνώση, ή θα ενσωματωθούν τροποποιημένα σε πληρέστερα μοντέλα. Αυτό θα συντελείται όσο η επιστήμη συνεχίσει να προσφέρει ακριβέστερη κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά και όσο μεταβάλλονται οι γενικότερες επιστημονικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες. Η αντίληψή μας για το φαινόμενο της θεραπευτικής/παρεμβατικής σχέσης, τους παράγοντες που τη διαμορφώνουν, καθώς και το πεδίο και τον τρόπο εφαρμογής της είναι πολύ πιθανό να τροποποιηθούν στο άμεσο μέλλον.

Βιβλιογραφία

- Αποστολοπούλου, Α., & Γιοβαζολιάς, Θ. (2020). Η θεραπευτική συμμαχία: Ορισμοί, αναστοχασμοί και θεραπευτικές προεκτάσεις. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Bath, J., Bohin, G., Jones, C., & Scarle, E. (2009). *Cardiac rehabilitation. A workbook for use with group programmes*. Wiley.
- Baumel, A., & Yom-Tov, E. (2018). Predicting user adherence to behavioral eHealth interventions in the real world: examining which aspects of intervention design matter most. *Translational Behavioral Medicine*, 8, 793-798. <https://doi.org/10.1093/tbm/ibx037>
- Γεωργαντά, Ε. (2020). Η θεραπευτική σχέση στην υπαρξιακή-ανθρωπιστική προσέγγιση. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Γιωτσίδη, Β., & Κουνενού, Κ. (2020). Η θεραπευτική σχέση στην ψυχοδυναμική συμβουλευτική και ψυχοθεραπεία: Σύγχρονα κλινικά και εμπειρικά δεδομένα. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Calvo, V., Palmieri, A., Marinell, S., Bianco, F., & Kleinbub, J.R. (2014). Reciprocal empathy and working alliance in terminal oncological illness: The crucial role of patients' attachment style. *Journal of Psychosocial Oncology*, 32, 517-534. <https://doi.org/10.1080/07347332.2014.936651>

- Clarke, J., Proudfoot, J., Whitton, A., Birch, M.-R., Boyd, M., Parker, G., Manicavasagar, V., Hadzi-Pavlovic, D., & Fogarty, A. (2016). Therapeutic alliance with a fully automated mobile phone and web-based intervention: Secondary analysis of a randomized controlled trial. *JMIR Mental Health*, 3, e10. <https://doi.org/10.2196/mental.4656>
- Ευσταθίου, Γ. (2020). Η θεραπευτική σχέση στη γνωσιακή συμπεριφοριστική θεραπεία. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Huff, N.G., Nadig, N., Ford, D.W., & Cox, C.E. (2015). Therapeutic alliance between the caregivers of critical illness survivors and intensive care unit clinicians. *Annals of the American Thoracic Society*, 12, 1646-1653. <https://doi.org/10.1513/AnnalsATS.201507-408OC>
- Inman, A.G., Soheilian, S.S., & Luu, L.P. (2019). Telesupervision: Building bridges in a digital era. *Journal of Clinical Psychology*, 75, 292-301. <https://doi.org/10.1002/jclp.22722>
- Joint Task Force for the Development of Telepsychology Guidelines for Psychologists (2013). Guidelines for the practice of telepsychology. *American Psychologist*, 68, 791-800. <https://doi.org/10.1037/a0035001>
- Καλαντζή-Αζίζι, Α., & Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (2020). Η θεραπευτική σχέση στην Κλινική και Συμβουλευτική Ψυχολογία. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Kim, Y., & Sundar, S.S. (2012). Anthropomorphism of computers: is it mindful or mindless? *Computers in Human Behavior*, 28, 241-250. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.09.006>
- Mlodinow, L. (2013). *Subliminal: How your unconscious mind rules your behavior*. Vintage Books.
- Mostofsky, D.I. (2014). *The handbook of behavioral medicine*. Wiley Blackwell.
- Μπαφίτη, Τ. (2020). Θεραπευτική σχέση και μακρόχρονη ομαδική συστημική ψυχοθεραπεία: Μια ποιοτική προσέγγιση. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Pagnotta, J., Blumberg, F.C., Ponterotto, J.G., & Alvord, M.K. (2018). Adolescents' perceptions of their therapists' social media competency and the therapeutic alliance. *Professional Psychology: Research and Practice*, 49, 336-344. <https://doi.org/10.1037/pro0000219>
- Παπαστυλιανού, Α. (2020). Η θεραπευτική σχέση στη συστημική θεραπεία. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.
- Πομίνι, Β. (2020). Η θεραπευτική σχέση στη συστημική προσέγγιση: Απόψεις σε εξέλιξη. *Ψυχολογία*, παρόν τεύχος.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ | DISCUSSION

Therapeutic alliance: challenges and changes within a rapidly evolving context

Evangelos C. KARADEMAS¹

¹ Department of Psychology, University of Crete, Crete, Greece

KEYWORDS

biopsychosocial interactions,
digital era,
interdisciplinary approach,
therapeutic alliance

CORRESPONDENCE

Evangelos Karademas
(Department of Psychology),
University of Crete,
74100, Gallos, Rethymno,
Tel.28310 77532
Email: karademas@uoc.gr

ABSTRACT

The aim of this short Commentary is to convey some thoughts and concerns that have arisen after reading the excellent articles included in this Special Issue. The focus will be on three particular points: (a) The differences that seem to exist, not so much regarding the general definition of therapeutic alliance, but rather with respect to the identification of the specific characteristics of this phenomenon and the factors that shape it. (b) The need to understand therapeutic alliance after taking into account the complex interactions that take place between several biological, psychological and social factors. Finally, (c) the impact of recent advancements, such as the great innovations in digital technology and health care, on therapeutic alliance. In any case, it is certain that our perception of therapeutic alliance will continue to evolve and change in the future.